

Farkas Péter

A közjó és társadalmi összefüggései

„Senki sem különálló sziget;
minden ember a kontinens
egy része, a szárazföld egy darabja;
ha egy göröngyöt mos el a
tenger, Európa lesz kevesebb,
éppúgy, mintha egy hegyfokot
mosna el, vagy barátaid házát,
vagy a te birtokod;
minden halállal én leszek
kevesebb, mert egy vagyok az
emberiséggel; ezért hát sose
kérdézd, kiért szól a harang:
érted szól.”

John Donne

Az ember közösségi természetének megfelelően az egyén java szükségképpen kapcsolatban áll a közjával. Senki sem sziget. A közjó alapelve – amelyhez a társadalmi élet minden elemének igazodnia kell avégből, hogy elnyerje teljes értelmét – valamennyi személy méltóságából, egyszeri voltából és egyenlőségéből ered.¹ A közjó érdekében tehát törekedni kell „azoknak a társadalmi feltételeknek az összességére, amelyek mind a csoportoknak, mind az egyes tagoknak lehetővé teszi, hogy teljesebben és könnyebben elérjék tökéletességüket.”²

A közérdek elsőbbsége az egyéni érdek előtt

A személyességben és a társadalmiságban egyaránt gyökerező szolidaritási elv felveti a kérdést, hogy a szolidáris kapcsolatviszony két pólusa egyenrangúan áll-e szemben, vagy alá-fölérendeltségben vannak egymással.³ Mint látni fogjuk, erre a kérdésre nem lehet egyértelmű igennel vagy nemmel felelni, mivel jóval sokrétűbb különbségtételt igényel. Míg bizonyos szempontból a közjóé az elsőbbség, más és végső vonatkozásban a személyesség a nagyobb értékű.

A nyugati társadalomfilozófia már több mint két évezred óta kísérli meg az egyén társadalomhoz fűződő viszonyát az élő organizmus analógiájával értelmezni, amely módszert azonban meg lehetőséggel kell alkalmazni, mivel a történelem tanúsága szerint totalitárius módon könnyen vissza lehet élni vele.

Már Menenius Agrippa is az egymással egyet nem értő, de szolidárisan egy testet alkotó testrészekről szóló tanmesével békítette ki a római patríciusokat és plebejusokat a Kr. e. 5. században.⁴ Platón a Politeia-ban az emberi testtel és annak részeivel hasonlítja össze a „jól rendezett” államot. Arisztotelész az organizmus analógiáját hívja segítségül, hogy ismereteket szerezzen a társadalom struktúrájáról és életéről. Seneca azt tanította, hogy „mindnyájan egy nagy emberi test részei vagyunk, mivel a természet „rokonoknak” nemzett, és társas lényekké tett bennünket (Seneca: Ad Lucilium, XV. ep. 4). Aquinói Szent Tamás az organizmus-analógiát módszeresen építette be a társadalomról szóló tanításába: „akár egy test”, „akár egy ember” (Summa theologiae I-II 81,1).

A keresztény társadalomfilozófia az organizmus-analógiára hivatkozva egyrészt visszautasítja az individualista társadalomfelfogást, másrészt a közjó elvét magyarázza vele. E tekintetben hármas analógia mutatható ki:⁵

- a) Az élő szervezetek úgy maradnak fenn, hogy miközben egyes sejtek elpusztulnak, újabb és újabb sejtek keletkeznek. A társadalom hasonló módon éli túl az egyének születését és elmúlását. Már maga a család is két generációt ölel fel, a falu és a város, a nép és az állam pedig évszázadokon át képes fennmaradni. A társadalom – írja Szent Ágoston az Isten országa 22. könyvében – olajfához hasonló, melynek levelei lehullanak és újra kisarjadnak, de melynek törzse és koronája megmarad. Az organizmus-analógia tehát azt szemlélteti, hogy a társadalom egyrészt időben túllépi az emberi élet rövid szakaszát, belenyúlik a múltba és a jövőbe; tehát nem statikus mérték, hanem sürgető, gyakran viharos és ellentmondásos mozgás tölti meg, és hogy másrészt térben – ahogyan az olajfa ágai is – túlnyúlik az egyén életterén.
- b) Egy élő szervezet részei, például egy növény levelei és gyökerei, nem összefüggéstelen egyedek összegét alkotják: az entelechia immanens életereje az egész szolgálatába állítja őket. Ez a létviszony megint csak analóg módon valósulhat meg a társadalomban, melynek tagjai nem elszigetelt individuumok, hanem szellemi-erkölcsi szervezeti egységet alkotnak, és az egészet szolgálják.
- c) Az élő szervezetek nem hagyják elsatnyulni részeit, hanem táplálják és fenntartják őket; csak végszükség esetén áldozza fel a szervezet valamely részét, hogy megmentse az egészet. Hasonló törvény érvényesül analóg módon a társadalomban is, melynek nem szabad kizsákmányolnia tagjait, hanem gondoskodnia kell róluk, maguknak a tagoknak pedig készen kell állniuk, hogy érdekeiket önzetlenül alárendeljék a közérdeknek. Ahogyan a kéz önkéntlenül a kardvágás ellen lendül az egész test védelmére, ugyanúgy áll ki a polgár az életveszély ellenében az egész közösség megtartására.

A közjó értelmezésekor az organizmus-analógiával kapcsolatban téves lenne, ha Victor Cathreinrel együtt azt vallanánk, hogy a közjó „nem más, mint hasonló egyéni jólétek összegződése” (Moralphilosophie, Freiburg, 1911. 285). A közjó nem összegződés, hanem jellegét tekintve az egyéni jólétek és az egyéni jólétek összegétől különböző érték.⁶ Minden társadalmi alakulatnak, így egy városnak

vagy egyetemnek is megvan a saját különleges közeje. Ha pedig éppenséggel a közjóról beszélünk, akkor az állam „egész társadalmának” közjává értjük. Azoknak az intézményeknek és állapotoknak az összességéről van szó, melyek lehetővé teszik az egyének és a kisebb életcsoportok számára, hogy rendezett együttműködésben Isten által elrendelt lelki kiteljesedésükre (személyiségük kibontakoztatására és kulturális képességeik megvalósítására) törekedjenek. Itt természetesen nem szabad megfeledkezni arról, hogy a világméretű összefonódás korszakában a bonum commune, melyet eddig többnyire az államra leszűkítve értelmeztek „napjainkban egyre egyetemesebbé válik, és az egész emberi nemet érintő jogokat és kötelezettségeket foglal magában” (G. S. 26, vö 74).

„Az a társadalom, amely az együttélés minden szintjén maradandóan az embert akarja szolgálni, a közjót, minden ember és az egész ember javát jelöli meg elsőséget élvező célként.” (KEK 1912)

Értékekről a „posztmodern” korban

Sokan úgy vélik, hogy a posztmodern a posztindusztriális társadalom kultúrája,⁷ mely nem fogadja el az ész által megkonstruált rendszereket a társadalmi élet különböző területein, amely a modern kor egyik legfontosabb jellemzője volt. A posztmodern gondolkodásra általánosan jellemző, hogy nem léteznek állandó értékek és igazságok, és ezekből megalkotható rendszerek, az ember szabadságával élve egyéni módon értelmezheti, értékelheti a társadalmi jelenségeket, így az erkölcsi értékelés is tőle függ.

A posztmodern gondolkodás kiindulási pontja az esetleges ember tapasztalata.⁸ Az ember tapasztalata az, hogy vannak korlátaink, amelyekbe állandóan beleütközünk, és amelyek érzelmeiket ébresztenek bennünk. Ennek meg tapasztalása vezethet el minket egy általános erkölcsi elv megfogalmazásához.

Umberto Eco véleménye szerint a moralitás vagy erkölcsi szemlélet akkor kezdődik, amikor „feltűnik a színen a másik”, és az ember nem akarja azt a „másiknak”, amit saját magának sem kíván. Az „arany szabály” betartására azonban nem a veleszületett természet indítja, hanem annak felismerése, hogy nem képes a másik nélkül élni. A moralitásérzék úgy fog növekedni, hogy a másik körét kibővítjük.⁹

Richard Rorty bár minden állandó értéket, így az erényeket is tagadja, a szolidaritás érzését elfogadja. A szolidaritás nála olyan eszme, amit mi, emberek alkottunk, találunk meg, hogy ezáltal önmagunkat újrateremtünk. Kiindulási alapja az a tapasztalat, hogy az emberek csak annak akarnak jó, aki közülünk való: „aki egy közülünk”.¹⁰ Az emberben azonban megtalálható a szolidaritásérzet, hogy a „közülünk való vagy” *mi* körét kibővítsé. Ez azonban nem az emberi lényegéből vagy természetéből származik, hanem azt létrehozza.

Jürgen Habermas sem fogadja el a természetfeletti által biztosított értékeket, értékrendet. Véleménye szerint egy cselekvés normájához és a jogokhoz a társadalom polgárai által történő racionális társadalmi diskurzus által juthatunk el. Ehhez a jogalkotáshoz a polgároknak legitimációjuk van. Ennek a tevékenységnek azonban procedurális jellege van, ami azt jelenti, hogy nem feltételezi mindig érvényes törvények létezését.¹¹ A racionális diskurzus azonban egy társadalmi „szférát”, életvilágot (Lebenswelt) feltételez, amely a „kulturálisan meghatározott előzetes megértés háttérét biztosítja,” és „amely egyben átfogja a társadalmilag elismert értelmezési mintákat és normarendszereket.” A sikerorientáltságra és haszonelvűségre épülő modernizmus azonban ezt a szférát súlyosan megsértette. A társadalom polgárai egyirányú törekvésük miatt beszűkültek, „elszigetelt, önérdékből cselekvő monászokká váltak.”¹² Ily módon leszűkült az a terület is, ahol a nyilvános társadalmi diskurzus megvalósulhat.

A német származású filozófus szerint a liberális államnak azért, hogy a nyitott társadalmi párbeszéd létrejöhessen, segíteni kell a nemzettudat újjáéledését, a közös nyelv és a közös vallási háttér ismeretét. Ehhez tartozik még az „emlékezéspolitika” is, amely lehetővé teszi, hogy a nemzet a történetének fontos eseményeit újragondolja és értékkelje.¹³ Ez a háttér lehetővé teheti, hogy a polgárok a társadalmi párbeszédben részt vegyenek, és hogy abban ne csak egyéni érdekeiket képviseljék, képesek legyenek másokkal szolidaritást vállalni, és a közjót szolgálják.¹⁴

Ezek az elméletek a tapasztalatokból kiindulva eljutnak egy-egy erkölcsi alapelvig (a tiszteltre vonatkozó arany szabályig, szolidaritásig, társadalmi párbeszédig), azonban a kinyilatkoztatás, az emberi természet tagadásával nem fogadják el, hogy léteznek általánosan érvényes etikai értékek, és olyan elvek, amelyek az értékek megvalósulását segítik.

A magunk részéről a perszonáletika és a társadalometika fogalmából indulunk ki. A perszonáletika az egyes ember törvények, normák szerinti magatartását, viselkedését vizsgálja, míg a társadalometika a társadalmi jelenségeket, viszonyokat, szabályrendszereket, cselekedeteket értelmezi az erkölcsi elveket alapul véve.¹⁵ Az etika a személy cselekedeteit és a társadalmi jelenségeket tehát nem önmagukban szemléli, hanem egy viszonyítási rendszer szerint. A személyes törvények (tiszteld a másikat, ne ölj, ne lopj, mondj igazat) és a társadalometikai elvek (igazságosság, közjó, szolidaritás, szubszidiaritás) azonban egy értékrendet feltételeznek. A személynek, az életnek, a munkával megszerzett tulajdonnak értéke van. Az igazságosság és a belőle kibontott társadalometikai elvek pedig feltételezik, hogy létezik igazság (etikai értelemben értékrend), ami alapján meg lehet adni minden embernek azt, ami neki jár.¹⁶ E nélkül az egyes emberek, de az állami szolgálatban levő bírák is egyéni belátásuk szerint hoznának döntéseket. El kell azonban ismernünk, hogy sem az egyéni cselekvéseket, sem a társadalmi szabályrendszerek helyességét a törvények vagy elvek szerint nem lehet patikamérleg-pontossággal lemérni, mert figyelembe kell venni a cselekvő szándékát és a külső körülményeket is, de a megítélésnél az értéket védő törvény az elsődleges fontosságú.

Visszatérve a szűkebben vett közjó fogalmához, elmondhatjuk, hogy létfontosságú e fogalom tisztázása és alkalmazása, hiszen olyan anyagi és szellemi értékeket tartalmaz, amely az egyén és a közösségek kibontakozását teszi lehetővé, amire a mai, válságos időkben nagy szükség van.¹⁷

A közjó nem egyszerűen a társadalom minden egyes tagját megillető részleges javak összessége. Mivel mindenkié együtt és külön-külön, s az is marad, a közjó: közös dolog lévén oszthatatlan; csak együtt érhető el, növelhető, őrizhető meg a jövőben is.¹⁸

Ahogy az egyén erkölcsi cselekvése jótettekben valósul meg, úgy a társadalmi cselekvés a közjó megvalósításában válik érzékelhetővé. Következésképpen a közjó az erkölcsi jó társadalmi, közösségi dimenziójaként fogható fel.

A közjó minden egyes ember életét érinti: mindenkiktől okosságot kíván, de leginkább azoktól, akik a hatalmat gyakorolják.¹⁹

A közjó három lényeges elemet foglal magában:

- Először is feltételezi a személy tiszteletét, úgy ahogy az van. A közjó nevében a közhatalomnak tiszteletben kell tartani az emberi személy alapvető és megmásíthatatlan jogait. A társadalom köteles megengedni, hogy hivatását megvalósítsa. Különböző is, a közjó a természetes szabadság gyakorlásának feltételeiben áll fenn, amelyek elengedhetetlenek az emberi hivatás teljes kibontakoztatásához. „Tehát: jog a lelkiismeret helyes rendjének a követéséhez, jog a magánélet sérthetetlen-ségének biztosításához és az igazi szabadsághoz, beleértve a vallásgyakorlat területét is.”²⁰
- Másodszor: a közjó követeli a helyes társadalmi rendet és a szervezetek kibontakozását. A fejlődés az összes társadalmi kötelezettség foglalatja. Igaz, hogy a hatalom önkényessé is válhat a közjó nevében az egyes csoportok érdekei szerint. A hatalomnak lehetővé kell tenni mindenki számára mindazt, ami a tényleges emberi életformához hozzátartozik: a táplálékot, a ruházatot, az egészséget, a munkát, a nevelést, a kultúrát, a megfelelő tájékoztatást, a családalapítás lehetőségét stb.²¹
- És végül: a közjó magában foglalja a békét, vagyis az igazságos rend állandóságát és biztonságát.²² Feltételezi, hogy a hatalom biztosítja – tisztességes eszközökkel – mind a társadalom, mind tagjainak biztonságát. Erre alapul a jogos ön- és közösségvédelem.

A közjó fogalmának és történetének tisztázása

Ha minden emberi közösség birtokol is olyan közjót, hogy magát annak ismerje el, ami lenni akar, annak legteljesebb megvalósulása mégis a politikai közösségben érhető el. Az állam feladata az, hogy megvédje és előmozdítsa a polgári társadalom, az állampolgárok és a közbülső testületek javát.

„Az emberek egymástól való függései kölcsönösen felerősítik egymást: és lassanként kiterjednek az egész földre.”²³ Az emberi család egysége, amely egyesíti azokat, akik egyenlő természeti méltóságnak örvendeznek, igényli az egyetemes közjót. Követeli a nemzetek közösségének olyan szervezését, amely gondoskodik az emberek különböző szükségleteiről mind a társadalmi élet területén

(élvezés, az egészségügy, a nevelés...), mind pedig a különleges helyzetben levők esetében, bárhol is jelentkezik az (pl. enyhíteni a menekültek nyomorán, segíteni a kivándorlókat és családjaikat).”

A közjó mindenkor az egyén előhaladására irányul. „A dolgok rendjét mindig a személyek rendjének kell alávetni, és nem megfordítva. Ennek a rendnek az alapja az igazság, amit az igazságosság épít, és a szeretet éltet.”²⁴

A közjóval kapcsolatban a Bibliában olyan állapotot írnak le, amelyek az igazságosság, bölcsesség, előrelátás vagy szeretet következményének tudják be a vágyott cél elérését.²⁵ Közös jellemzőjük a szentírási részeknek, hogy olyan, zavartalan állapotról beszélnek, amelyben az ember a létfeltételeit gátló tényezőktől mentes, felszabadult állapotban él. Az Újszövetségben Krisztus meghirdette az Isten országát, a közjó ott válik majd teljessé.

A közjó fogalmát a nyugati társadalomfilozófia Arisztotelész tanítására vezeti vissza.²⁶ A nagy filozófus szerint minden tudomány és mesterség végcélja a jó, a politikában pedig „jó az igazság, ami a közösségre hasznos” (Politika).

Aquinói Szent Tamás szerint az emberiség számára a legfőbb jó az, amit Isten kíván a számára. Az ember így tudja a közösség javát (bonum commune) szolgálni, ha Isten akaratához igazodik.

Az egyház társadalmi tanításában a szabadság és felelősség, az igazságosság és szolidaritás értékei teremtenek egyensúlyt az egyén és a közösség között, aminek hatására az ember felszabadul a testi és szellemi létfeltételeit gátló hatások alól. Ezt a fejlődésre nyitott, harmonikus állapotot nevezi a katolikus társadalmi tanítás közjónak.

A közjó definícióját XXIII. János pápa a következőképpen adta meg: „Az államok vezetőinek világosan tisztázniuk kell a közjó helyes fogalmát, ami magában foglalja a társadalmi élet azon feltételeinek az összességét, melyek révén az egyének teljesebben és akadálytalanabban képesek tökéletesedésük felé haladni.”²⁷

A II. vatikáni zsinat lényegében ugyanezt a definíciót követi, és hozzáteszi: „Minden egyes csoportnak számot kell vetnie a többi csoport szükségleteivel és jogos igényeivel, sőt az egész emberi család közjavával is.”²⁸

A közjó kötelezettséget ró a társadalom minden tagjára, és senki sem vonhatja ki magát az alól, hogy képességeinek megfelelően annak megvalósításáért és kibontakozásáért munkálkodjon.

Mindenki felelős a közjóért. Ugyanakkor mindenkinek megvan az a joga is, hogy a közjó keresése nyomán kialakuló társadalmi életkörülmények hasznélvezője legyen.²⁹

A közösség és egyén viszonya sajátos dinamikát hordoz. A közösségnek az érdeke (java) megelőzi az egyének érdekét (javát), ha azonos értékről van szó.

A közösség és az egyén különböző értékei esetén a személy elsőbbséget élvez a közösséggel szemben.³⁰ Méltósága fölötté áll mindennek, jogai és kötelességei egyetemesek és sérthetetlenek.³¹

Politika, állam és a közjó

Az egyház társadalmi tanítása szerint a politika „okos fáradozás a közjó érdekében”.³² A politikának be kell mutatnia a társadalom által kitűzött célok értékét, meg kell teremtenie a feltételeket, amelyek által a kitűzött célok megvalósulhatnak. Végül a politikának fontos szerepe van a társadalom konkrét problémáinak megoldásában, tehát a cselekvésnél is.

A közjó elérése iránti felelősség tehát az egyes személyeken túl az államra is vonatkozik, mivel a politikai tekintély létének értelme a közjó. A társadalmi élet végcélja a történelmileg megvalósítható közjó. A hatalom akkor működik törvényesen, ha annak szenteli magát, hogy az állam közjavát előmozdítsa. Ennek eléréséhez erkölcsileg megengedhető eszközöket használhat. A politikai hatalmat az erkölcsi renden belül kell gyakorolni, és biztosítani kell a szabadság gyakorlásának feltételeit. A közjó biztosítása érdekében minden ország kormányának sajátos feladata, hogy a különböző részérdekeket összhangba hozza az igazságosság alapján.³³

A közhatalom egyik leginkább összetett funkciója a csoportok és egyének részérdekeinek korrekt összehétkítése. A demokratikus államban, ahol a döntéseket rendszerint a közakarral választott képviselők többségi alapon hozzák, a kormányzatra az a kötelesség is hárul, hogy országuk közjavát ne csupán a többség által meghatározott irány alapján szabják meg, hanem legyenek tekintettel a civil közösség minden tagjának tényleges javára, ideértve a kisebbségi helyzetben élőket is.

Az állam feladata, hogy megvédje és előmozdítsa a társadalom közjavát. Az egész emberi

család közjava megkívánja egy nemzetközi társadalmi szervezet létezését. A társadalom közjava nem öncél, értékét a személy végső céljainak eléréséhez, illetve az egész teremtés egyetemes javához való viszonya szabja meg.³⁴

A közjót többféle módon értelmezik, s vannak közöttük szélsőséges irányzatok is.³⁵ A szélsőséges liberalizmus szerint a közjó akkor valósul meg legteljesebben, ha a társadalom megengedi, hogy a gyengék és az erők érdekei szabadon ütközzenek egymással. Így az erők még erősebbek lesznek, a gyengék még gyengébbek. A gyengék szabadsága oly mértékben lecsökkenhet, hogy természetes jogaikat sem tudják megvédeni. A csak nyereségre törő, tisztán piaci szemléletű országokban a szegények és hátrányos helyzetűek jogos igényeit nem veszik figyelembe.

A szélsőséges kollektívizmus ehhez képest az egyént totálisan aláveti a közösségi érdekeknek. Persze a közösségi érdek, miközben osztályérdekről beszél (tehát már nem a teljes nemzeti közösségről), tulajdonképpen egy szűk pártelit „egyenlőbbségét” valósította meg. Ez a szemléletmód jellemezte a marxista-kommunista országokat.

Végül az ún. egoista irányzat az egyéni érdekérvényesítést helyezi előtérbe, a család vagy a nemzet közössége helyett. Az egyházi tanítás a közösség javát a kinyilatkoztatott igazság fényénél szemlélteti, mely az ember legfontosabb jogaira hívja fel a figyelmet.

A modernitás a társadalmat differenciálta részrendszerekre, s így a társadalom egyre komplexebbé vált. Az egyház társadalmi tanítása szempontjából a kérdés az, hogy milyennek kell lennie a szolidaritáselvű, közjóra irányuló, harmonikusan strukturált társadalmi szerkezetnek, ha figyelembe vesszük a részrendszerre való széttagolódást és az ebből eredő komplexitást.³⁶

A parsonsi, luhmanni és habermasi társadalmi alrendszerek között említjük a politikai, gazdasági, kulturális, családi-szociális és tudományos-technikai részrendszereket. A politikai célkitűző, döntéshozó alrendszer feladata, hogy a többi részrendszert jogi keretrendelkezéssel úgy irányítsa, hogy a közjóra nézve hatékonyan gyakorolja feladatát a többi részrendszer. A gazdasági alrendszer vonatkozásában a cél a hatékony, az elosztás és az együttműködés vonatkozásában participatív és ökológiailag környezetkímélő gazdaság, mely közvetítő eszközrendszer az ember

önmegvalósításához.³⁷ A tudományos-technikai részrendszer feladata, célja a tudás és képesség kibontakoztatása, fokozása. A kulturális részrendszer sikere a modernitás erkölcsi-emberjogi bázisának plauzibilitása, s ezzel a szolidaritáselvű, közjóra irányuló, harmonikusan strukturált társadalmi szerkezet iránti elköteleződés kialakítása.³⁸ E téren alapvető az ember lényegével és rendeltetésével kapcsolatos (filozófiailag és vallásilag megfogalmazott) világnézeti alapbizonyosság. Egyre nő a médiumok szerepe.

Rendkívül fontos a közjó megvalósítása szempontjából a család részrendszere. Az állami családpolitika, a család esélyhelyzetének biztosítása, valamint a családdal szembeni „strukturális kíméletlenség” leküzdése. (Hasonló szempontok érvényesek a társadalom további részterületeire, amelyek bizonyos autonómiára tettek szert, így pl. az egészségügy, az oktatásügy stb. vonatkozásában.)

A globalizált világban egyre dominánsabbak a nemzetközi vonatkozások, s egyben nő a szerepe és felelőssége a politikai alrendszernek, mely ténylegesen abban a helyzetben van, hogy gyakorolja a többi részrendszerrel szembeni elsőbbségét.

Összegzően a közjóról megállapíthatjuk, hogy három lényeges elemet foglal magában: az alapvető személyi jogok és lelki javak fejlődését és felvirágoztatását, a csoportok és tagjainak biztonságát és békéjét.³⁹ „A közjó az egész emberhez tartozik, azaz mind testi, mind lelki szükségleteihez.”⁴⁰ Az ember tökéletesedésének feltétele, így a közjó szükségessége a természettörvényből vezethető le.⁴¹

Mivel az állam célja az egyén szolgálata, s nem bizonyos csoportoké, ezért nem engedhető meg, hogy csak egyesek javát szolgálja. Arra kell törekedni, hogy mindenkinek hasonló feltételeket teremtsen személyiségének kibontakoztatásához. Egyes csoportok (vagy népek) jóléte nem sértheti más csoportok (vagy népek) jólétét. Ezért – hogy a jólét valóban közjó, közös jó legyen – szükséges a társadalmi élet résztvevőinek az olyan mérvű önkorlátozása, hogy egyesek joga ne sértse mások jogát.

Az emberi méltósághoz hozzátartozik a közjó előmozdítása. Mindenkinek kötelessége azon dolgozni, hogy létrehozza és fenntartsa azokat az intézményeket, melyek legjobban szolgálják az emberi életfeltételeket.

A közjó mint a béke útja

XVI. Benedek pápa 2013. január elsején a béke világnapja alkalmából üzenetet küldött a híveknek és minden jóakarátú embernek.⁴² Ebben felhívta a figyelmet arra, hogy a béke Isten ajándéka, ugyanakkor az ember műve is, amelyért állandóan fáradoznia kell. A béke legfontosabb feltételeihez tartozik a közjó megvalósítása, amely a természetes erkölcsi törvény elismerését és megvalósítását igényli.

Először felhívja a figyelmet arra, hogy a közösség java szempontjából elfogadhatatlan az erkölcsi relativizmus és az autonóm erkölcs, mert ezek kétségbe vonják azt a biztos erkölcsi rendet, ami pedig a társadalom életének alapvető feltétele.

Ezután rámutat arra, hogy a közjót a társadalom különböző területein érvényesíteni kell. A legfontosabb területek: az élet védelme, a házasság, valamint a munkához való jog és a gazdaság. A jó gazdasági tevékenységnek az a feltétele, hogy az ember tevékenységét „a közjó érdekében végzi, munkáját pedig olyan tevékenységnek fogja fel, amely túlmutat egyéni érdekein, javára szolgál a kortárs és az eljövendő nemzedékeknek.”⁴³

Végül felhívja a figyelmet arra, hogy az egyre nagyobb problémát jelentő élelmiszeválság is csak a gazdasági piacok etikus működésével valósítható meg, ami a közjó megvalósulásának egyik fontos része.

Gazdaság és közjó

A gazdaság akkor tölti be az embert szolgáló feladatát, ha arra van rendelve, hogy javakat termeljen mások és az egész társadalom számára. Az erkölcs és a gazdaság közötti viszony szükségszerű és lényegi: a gazdasági aktivitás és az erkölcsi magatartás a legmélyebben áthatja egymást. Az erkölcs és a gazdaság közötti szükségszerű különbségnek egyik területen sem az elválasztottság, hanem éppen ellenkezőleg: a jelentőségteljes kölcsönösség a következménye.⁴⁴

A közjó sokféle összetevője közül a javak egyetemes rendeltetésének elve közvetlenül adott jelentőséggel rendelkezik: „Isten a földet minden kincsével együtt minden ember és minden nép használatára rendelte, ezért a teremtetett javaknak ugyanazon ésszerű elv szerint, mégpedig a szerezettől kísért igazságosságtól irányítva kell eljutniuk mindenkihez.”⁴⁵

A javak egyetemes rendeltetésének alapelve megköveteli, hogy különösen nagy gondot fordítsunk a szegényekre, a peremhelyzetben lévőkre, illetve azokra, akiket életkörülményeik akadályoznak a megfelelő fejlődésben.

A közjóra való tekintettel mindig határozott eltökéltséggel kell figyelemmel kísérni az igazságos egyensúlyt a magánemberi szabadság és az állami cselekvés között, ez utóbbit vagy a gazdaságba való közvetlen beavatkozást, vagy olyan ténykedést értve, amely fenntartja a gazdasági fejlődést. Az állami beavatkozásnak mindig a méltányosság, ésszerűség és hatékonyság szempontjaihoz kell igazodnia, és nem szabad az egyénnek tevékenysége helyébe lépnie, ha az ellenkezik a gazdasági kezdeményezés szabadságához való jogukkal. Ekkor ugyanis az állam rombolja a társadalmat: ha a közvetlen beavatkozás túlságosan mélyre hatol a társadalom struktúráiba, az a polgárok felelősségének felszámolásához és az állami hatóság mérhetetlen túlburjánzásához vezet, amelyet inkább a bürokratizmus logikája irányít, nem pedig az egyéni szükségletek kielégítésének a célja.⁴⁶

A közjó köznyelvi értelemben a „közösség érdeke, java, jóléte”, a jólét pedig „a kedvező, gondatlan anyagi helyzet.” A kormányzatról feltételezzük – írja Rawls *Az igazságosság elmélete* című könyvében –, hogy fő célja a közjó, vagyis olyan körülmények fenntartása, melyek egyként szolgálnak mindenki javára (Rawls, 1972:233).

A kérdés csupán az, hogy a jólétet értelmezhetjük-e csupán a megszerzendő és birtoklandó anyagi javak kategóriájában, ahogy azt a köznyelvi jelentés sugallja, avagy többről van-e szó?⁴⁷

Az általánosabb értelemben vett jóllét egyéni szinten nem szükségképpen azonos az anyagi jóléttel, a materiális gazdagodással. A gazdag, de súlyosan beteg emberről bizonyosan nem mondható el például, hogy jól van. Hasonlóképpen nem beszélhetünk a vagyonos, de súlyos családi konfliktusokkal terhes ember jóllétéről sem. Az erősen szennyezett környezet sem tekinthető jólléti tényezőnek. Mindazonáltal a közgazdászok egyéni szinten is beszélnek jóléti függvényről (welfare function), amit az egyén jóléti szintje és a hozzájáruló dolgok közötti összefüggésként határozzák meg.

A társadalmi jóléti függvény viszont a társadalmi jólét és a társadalmat alkotó egyének jóléte közötti kapcsolat, s ez egyúttal felveti azt a kérdést

is, hogy miképpen kell kombinálni az egyéni jólétet, vagy ahogy gyakrabban mondják, az egyéni hasznosságokat társadalmi jólétté?

Az ún. „boldogság paradoxon” a tiszta utilitarizmus jóléti elméletét cáfolja meg, mely szerint az ember jóléte a materiális javak birtoklásával lenne azonos. Kahneman, Bruni stb. (Kahneman D. et al 2006) kutatásai és nagymintán való kérdőíves felmérései bebizonyították, hogy az ember boldogságának szintje csak egy bizonyos pontig halad egyenes arányban az anyagi javak, a jövedelem gyarapodásával, egy bizonyos szint után a jövedelem növekedésével a boldogság intenzitása csökkenni kezd. Luigi Bruni kimutatta, hogy az ember boldogsága az ún. „kapcsolati javak” (relational goods) növekedésével áll egyenes arányban, ami az emberi kapcsolatok fontosságát jelzi. Az ember kiteljesedésében ezek szerint a materiális javakon felül az értékek játszanak szerepet (vö. jólét – jóllét).

Herman Daly és John Cobb a közjóról írt könyvében (Daly, H.E. – Cobb, J.B. 1989, 53–54) kifejti, hogy ha az emberek önmagukat a közösséggel való kapcsolatuk szerint határoznák meg, jóval kevesebb lenne az ún. „potyautas”, és sokkal inkább a jóakarat, morál jellemezné azokat a jelenségeket is, melyeket a klasszikus közgazdaságtan kizárólag az internalizálással, piaci eszközökkel oldana meg. (Ilyen a gazdasági externáliák köre: pl. csend, jó levegő, nyugalom biztosítása.⁴⁸)

A „társadalmi tőke” fogalma jó példa arra, hogy a társadalom életét nemcsak a piac hatáskörébe tartozó javak és mechanizmusok viszik előre, de az értékek, mint a bizalom, kapcsolati háló, informális kapcsolatok, szolidaritás stb. ugyancsak szükségesek az emberi közösségek (egy társadalom) fejlődéséhez, amelyek egyben jelentős költségmegtakarítást is jelentenek (Bourdieu, Putnam, Fukuyama).

Magát a tényt, hogy a haszonelv a gazdaság alapelve, nem vonhatjuk kétségbe. A kérdés azonban az, hogy hol húzódnak a gazdasági-haszonelvű gondolkodás határai?

Amartia Sen, a Nobel-díjas indiai közgazdász így fejezi ezt ki: „A piaci mechanizmus olykor még a hatékonyság elérésében sem igazán hathatós, kiváltképp a közjavaknak nevezett dolgok esetében [...] a piaci mechanizmus logikája a magánjavakra méretezett (mint az alma és az ing), nem pedig a középjavakra (Sen, A. 2003, 203–206. o.).

Kultúra és közjó

Az Arisztotelészről ihletett katolikus társadalomtan fölfogása szerint a közjó a politika, illetve a politikai közösség speciális tárgya. A többi részrendszerek (tudomány és technika, gazdaság, család, világnézet) megteremtik a közjó megvalósításának szükséges föltételeit. A politikai-jogi részrendszer föladata, hogy a többi részrendszer relatív autonómiájának elismerése mellett megalkossa és érvényesítse azok kereteit, hogy a szükséges részfunkciók egymáshoz illeszkedjenek a szociális egész közjó szerinti rendezettségében. Így a részrendszerek speciális teljesítményei egy szolidáris társadalom szolgáltatába állnak.

A minket itt közelebbről érdeklő világnézet-kulturális részrendszer – amely az ember lényegével és rendeltetésével foglalkozik, és hagyományosan a vallás, filozófia és művészet interakcióiban megy végbe – a modern kor aktuális formájában meglehetősen peremre szorult, pedig szociáletikai szempontból kimondhatatlan helyi értékre kell számot tartania a társadalmi folyamatban.

A humanitás eszménye üres frázissá válik, ha nem konkretizálható az ember fogalmában. Egy szolidáris, közjó felé tájékozódó rendeződés opciója elvileg függ az ember lényegéről és rendeltetéséről kialakult világnézet alapbizonyosságoktól. A jog megalapozása és a politika célmeghatározása éppen úgy világnézet kérdésekre utal, mint a gazdaság szociáletikai célmeghatározása vagy a család helyi értéke a társadalomban. De a tudományok interdiszciplinaritása és egy nevelési rendszer koncepciója is involvál világnézet kérdéseket.⁴⁹

Noha vitathatatlanul a modernitás vázlatához hozzátartozik a politikai-jogi részrendszer világnézet semlegessége (az állam nem tehető egy bizonyos vallási vagy világnézet beállítódás „világi karjává”), mégis fontos kultúrpolitikai funkció illeti meg: éppen azért, mert az egész modern világ végül is és lényegileg a társadalom érték- és értelempotenciáitól függ, az államnak nem lehet közömbös milyen színvonalon foglalkozik a társadalom – médiumaiban, valamint az oktatás- és nevelésügyben – azokkal a kérdésekkel, amelyek segítenek tájékozódni a világban, megvilágítják az emberi létezés és érintik a transzcendenciát.⁵⁰

Világnézet semlegességének teljes óvása mellett a kultúrpolitika föladata az, hogy előmozdítsa a világnézet diskurzusokat és a világnézet,

vallási, illetve filozófiai kérdésföltevések jelenlétét a képzés minden területén. A világnézet problématudat éppúgy a képzés nyeresége, mint az egyes tudományok elsajátítása és a szakmai tehetség. Különösen fontossá válik ez a szempont a telekommunikációs technika roppant fejlődése és az így intézhető akármilyen jellegű programok áradata tekintetében. A tömegtájékoztató pénzért és hatalomért folyó globalizált versengésben fenyegető, korlátlan kommercializálódás-kihívást jelent a kultúrpolitikának. A *Communio et progressio* kezdetű pápai irat (1971) alapján a különböző kommunikációs eszközök összkínálatát aszerint kell megítélni, mennyiben szolgálja a közjót, tehát információ, képzés és szórakoztatás által előmozdítja-e az illető társadalom életét és fejlődését (*Communio et progressio* 16.).

Közjó és a társadalmi egyenlőtlenségek

A rendszerváltozás utáni időszakban a magyar átlagjövedelem nagysága nem tudott felzárkózni az OECD-országok színvonalához. 2005-ben mértéke vásárlóerő-paritáson számolva évi 11 000 USA dollár volt, ami az OECD-átlag felének felel meg.⁵¹

Az 1990 és 1995 közötti időszakban a jövedelmi egyenlőtlenségek mértéke emelkedett, majd a 2000-es évtized közepéig változatlan maradt, 2006-tól pedig csökkent.

A válság előtti években a gazdagoknak és a szegényeknek egyaránt rosszabb lett a relatív helyzetük. A jövedelem-eloszlás egyenlőtlenségeinek csökkentését az olyan gazdaság- és társadalompolitikai lépések sorozata váltotta ki, amely nagyarányú jövedelemátcsoportosítást eredményezett a felső- és középrétegek, valamint azok terhére, akik jövedelmük jelentős részét az állami újraelosztásból szerezték. Megállapítható az is, hogy az iskolai végzettség egyre nagyobb szerepet játszott a jövedelmi egyenlőtlenségek alakulásában.

Az egyenlőtlenségek növekedésében az iskolai végzettség mellett szerepet játszottak az újrafoglalkoztatás eltérő esélyei és az állami redistribúciós politikák is.⁵² A folyamatosan alacsony foglalkoztatási szint okozta rendszerváltozás körüli időszakban és a rendszerváltozási sokkból következő eredeti foglalkozási különbségek „megmerevedését.”

Az állami redistribúciós politikák is fontos szerepet játszottak. A progresszív adó-/juttatási rendszer hozzájárult a kisebb adózás utáni transzfer-különbségek kialakulásához.

A jövedelmi egyenlőtlenségek növekedése következtében az elmúlt két évtizedben nőtt a szegények aránya, és növekedett a szegénység mélysége is Magyarországon. A leginkább veszélyeztetett csoport a gyermekeké és a fiataloké. A háztartástípusok tekintetében az egyedülálló szülők szegénységi rátája a legnagyobb. Az olyan háztartásokban pedig, ahol a családfenntartó inaktív vagy munkanélküli, illetve a roma családok esetében a szegénység mélysége és tartóssága még ennél is jelentősen nagyobb.

A magyar társadalom a többi európai társadalomhoz hasonlóan egy általános modernizációs folyamaton esik át, amely a nyugat-európai országokban már korábban lezajlott, a közép- és kelet-európai országokban pedig csak néhány évtizeddel később indult be. Ide tartozik az alapvető társadalmi-demográfiai szerkezet átalakulása, a korszerkezet idősödése, a termékenység csökkenése, az általános iskolázottság és bizonyos értékrendi változások stb. E jelenségek egy része nyilvánvalóan adottságot jelent a mindenkori társadalompolitika számára, és ezen aktív politikai intézkedésekkel sokat nem is lehet változtatni.

Közjó és a családok

Együttélésünk legfontosabb keretei a család és a nemzet, összetartozásunk alapvető értékei a hűség, a hit és a szeretet – fogalmaz az Alaptörvény Preambuluma.

A család a társadalom alapegysége, legfontosabb nemzeti erőforrásunk. A humán erőforrás utánpótlása és a családok gyarapodása nélkül nincs fenntartható fejlődés és gazdasági növekedés. A család létrejöttének legstabilabb alapja a házasság, mely egy nő és egy férfi között, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösség. A családok védelme és a családok jólétének erősítése az állam, az önkormányzatok, a civil szervezetek, az egyházak és a gazdasági élet szereplőinek közös feladata. Nem csupán a gyermekek megszületését, hanem felnevelését is támogatni kell. A társadalom és a gazdaság valamennyi területén elő kell segíteni a családbarát szemlélet kialakulását és fenntartását.

A hűség, bizalom és együttműködés jegyében tartós szeretetközösségként létrejött, házasságra épülő család tudja leghatékonyabban szolgálni a közjót.

Összegzőképpen

A közjó azon társadalmi feltételek összessége, amelyek segítik a személyiség teljes kibontakozását. Magában foglalja azokat a társadalmi életfeltételeket, amelyek között az emberek, a családok, a társulások teljesebben és könnyebben elérhetik céljukat.

A közjóhoz tartozik a személy jogainak biztosítása és a társadalmi rend kibontakozásának segítése, amelynek alapja az igazság elfogadása, az erre épülő igazságosság és szeretet gyakorlása.

Az államnak mindenki számára biztosítani kell az eszközöket, hogy egyéniségüket kibontakoztassák, és a közös cél érdekében fáradozzanak. Ha a társadalomban élnek olyan emberek, akik nem rendelkeznek ezekkel a lehetőségekkel (jogfosztottak, munkanélküliek, etnikai kisebbségek), és ennek következtében a kitűzött célokat nem tudják megvalósítani, akkor a társadalomban nem valósul meg a közjó.

A közjó nem a társadalomban élő emberek javainak összessége, hanem azon közös javak összessége, amely „mindenkié”, „oszthatatlan”, amely „csak együtt érhető el, növelhető és őrizhető meg a jövőben is.”⁵³ Ez azt jelenti, hogy a magántulajdon nem képezi a közjó tárgyát. A közjóhoz tartozik azonban a mindenki által elérhető közoktatás, orvosi és szociális alapellátások és a kultúra.

A közjó ugyanakkor „minden és az egész ember java.”⁵⁴ Az „egész ember” java azt jelenti, hogy az embernek nem csak anyagi, hanem szellemi, lelki javai is vannak, amelyek értéke felette áll az anyagi javaknak. A teljes ember javaihoz tartozik az istenképiségből származó, természetfeletti értékekre való nyitottság. A közjónak erre a fontos jellemzőjére a mai világban fel kell hívni a figyelmet, hiszen sokan vannak, akik jólétüket elsősorban az anyagi gazdagodásban látják. Az anyagi értékek bár fontosak, a jóllétet a szeretetközösségben megélt boldogság jelenti, mely nyitott a transzcendens értékekre.

Irodalom

- A Katolikus Egyház Katekizmusa. 1905–1927, SZIT, Budapest, 1994.
- A közjó az Egyház társadalmi tanításában, SZIT, Bp., 2008.
- Arno Anzenbacher: Keresztény társadalometika. SZIT, Bp., 2001.
- Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma. SZIT kézikönyvek 12, SZIT, Bp., 2007.
- Báger Gusztáv: A közjó nevében. ÁSZ Tanulmányok, Bp., 2013.
- Baritz Sarolta Laura: Lehet-e a Mammonból talentum? In:
- Beran Ferenc (szerk.): A közjó az Egyház társadalmi tanításában, SZIT, 2008.
- Beran Ferenc – Lenhardt Vilmos: Az Egyház társadalmi tanítása. SZIT, Budapest, 2003.
- Beran Ferenc: Értékválság és a jó kormányzás lehetősége. In.: Tarjányi Zoltán (szerk.): Erkölcszociológiai tanulmányok 12, Jel Kiadó, 2011.
- Beran Ferenc: Etika, az értékek tisztelete. Gondolat Kiadó, Bp., 2007.
- Beran Ferenc: Közjó a válság orvoslására. in.: Tarjányi Zoltán (szerk.): Erkölcszociológiai tanulmányok 14, Jel Kiadó, Bp., 2011.
- Pierre Bourdieu: A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Gondolat Kiadó, Bp., 1978.
- Herman E. Daly – Joseph Cobb: For the Common Good, Redirecting the Economy Toward Community, Environment, and a Sustainable Future, Beacon Press, New York, 1989.
- Erdő Péter: A közjó témájához. In.: Beran Ferenc (szerk.): A közjó az Egyház társadalmi tanításában, SZIT, Bp., 2008.
- Farkas Péter: A szeretet civilizációjáért. L'Harmattan Kiadó, Bp., 2012.
- Frivaldszky János: A jogfilozófia alapvető kérdései és elemei. SZIT, Bp., 2011.
- Francis Fukuyama: A bizalom. Európa Kiadó, Bp., 1997.
- Fűrész Tünde (szerk.): EMMI – Rövid összefoglaló a Kormány családpolitikájáról. Bp., 2014.
- II. János Pál pápa: Centesimus annus kezdetű enciklika. SZIT, Bp., 1989.
- II. Vatikáni Zsinat, Gaudium et spes lelkipásztori konstitúció 63.
- II. Vatikáni Zsinat, Gaudium et Spes 26. in: II. Vatikáni Zsinat tanítása, szerk.: Dr. Cserháti Ferenc és Dr. Fábián Árpád, SZIT, Bp., 1975.
- Joseph Höffner: Keresztény társadalmi tanítás. SZIT, Bp., 2002.
- Jürgen Habermas: A demokratikus jogállam politika előtti alapjai. In.: Habermas J. – Ratzinger J.: A szabadelvű állam morális alapjai. BIA, Gondolat Kiadó, 2007.
- Kindler József: A jóléti válság, szegénység és globalizáció. In.: Beran Ferenc (szerk.): A közjó az Egyház társadalmi tanításában, SZIT, Bp., 2008.
- Luigi Bruni – Stefano Zamagni: Civil gazdaság, Hatékonyság, méltányosság, köz-jólét. L'Harmattan Kiadó, Bp., 2013.
- Medgyesi Márton – Tóth István György: A jövedelmi egyenlőtlenségek hosszú távú meghatározói Magyarországon. In.:
- Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): Társadalmi Ríport 2012., TÁRKI, Bp., 2012.
- Nagy Pál: „Posztmodern” háromszögletű pontok: Lyotard, Habermas, Derrida, Magyar Műhely Alapítvány. Párizs-Bécs-Budapest, 1993.
- Robert David Putnam: Making Democracy Work, Princeton University Press, 1993.
- Richard Rorty: Esetlegesség, ironia és szolidaritás. Jelenkor, 1994, 210. o.
- Tömke Miklós – Gótyák János: Az Egyház társadalmi tanítása. SZIT, Bp.
- Tuba Iván: A közjó hirdetése és megvalósítása a pluralista társadalomban. Sapientia jegyzetek, Bp., 2011.
- Umberto Eco: Amikor színre lép a másik. In.: Öt írás az erkölcsről, Európa, Bp., 2007.
- Virt László: Katolikus társadalmi tanítás. SZIT, Bp., 2004.
- Walter Lippmann: A közjó filozófiája. Bagolyvár Kiadó, Bp., 1993.

Jegyzetek

- 1 Az Egyház társadalmi tanításának alapelvei, SZIT kézikönyvek 12, SZIT, Bp., 2007, 164. pont
- 2 II. Vatikáni Zsinat, Gaudium et Spes 26, in: II. Vatikáni Zsinat tanítása, szerk.: Dr. Cserháti Ferenc és Dr. Fábián Árpád, SZIT, Bp., 1975.
- 3 Joseph Höffner: Keresztény társadalmi tanítás, SZIT, Bp., 2002, 42–48. o.

- 4 Joseph Höffner id. mű 42–48. o.
- 5 Joseph Höffner id. mű 42–48. o.
- 6 Joseph Höffner id. mű 42–48. o.
- 7 Nagy Pál: „Posztmodern” háromszögelési pontok: Lyotard, Habermas, Derrida, Magyar Műhely Alapítvány, Párizs-Bécs-Budapest, 1993, 133. o.
- 8 Beran Ferenc: Értékválság és a jó kormányzás lehetősége, in: Erkölcsteológiai tanulmányok 12 (szerk.: Tarjányi Zoltán, Jel Kiadó, 2011, 7–25. o.)
- 9 Umberto Eco: Amikor színre lép a másik, in: Öt írás az erkölcsről, Európa, Bp., 2007, 83. o.
- 10 Richard Rorty: Esetlegesség, ironia és szolidaritás, Jelenkor, 1994, 210. o.
- 11 Jürgen Habermas: A demokratikus jogállam politika előtti alapjai. In.: Habermas J. – Ratzinger J.: A szabadelvű állam morális alapjai, BIA, Gondolat Kiadó, 2007, 20. o.
- 12 Jürgen Habermas id. mű 24. o.
- 13 Jürgen Habermas id. mű 23. o.
- 14 Jürgen Habermas id. mű 21. o.
- 15 Arno Anzenbacher: Keresztény társadalometika, SZIT, Bp., 2001, 15. o.
- 16 Beran Ferenc: Etika, az értékek tisztelete, Gondolat Kiadó, Bp., 2007, 13–21. o.
- 17 Beran Ferenc: Közjó a válság orvoslására, in.: Erkölcsteológiai tanulmányok 14 (szerk.: Tarjányi Zoltán), Jel Kiadó, Bp., 7–19. o.
- 18 Az Egyház társadalmi tanításának alapelvei, id. mű 164.
- 19 A Katolikus Egyház Katekizmusa 1905–1927, SZIT, Budapest, 1994.
- 20 Gaudium et Spes id. mű 262.
- 21 Gaudium et Spes id. mű 262.
- 22 A Katolikus Egyház Katekizmusa id. mű 1909–1912
- 23 A Katolikus Egyház Katekizmusa id. mű 1905–1927
- 24 II. János Pál pápa: Centesimus Annus 43 4., SZIT, Budapest, 1991.
- 25 Virt László: Katolikus társadalmi alapértékek, Márton Áron Kiadó, Budapest, 1999., 86–94. o.
- 26 Arno Anzenbacher: Keresztény társadalometika, SZIT, Budapest, 2001., 191–195. o.
- 27 XXIII. János pápa: Mater et Magistra 65., in: Az Egyház társadalmi tanítása, szerk. Tomka Miklós és Goják János, SZIT, Budapest, 1993.
- 28 Gaudium et Spes id. mű 26.
- 29 Az egyház társadalmi tanításának alapelvei id. mű 167.
- 30 Beran Ferenc – Lenhardt Vilmos: Az Egyház társadalmi tanítása, SZIT, Budapest, 2003.
- 31 Gaudium et Spes id. mű 26.
- 32 II. János Pál pápa: Laborem exercens 205., SZIT, Budapest, 1981.
- 33 A Katolikus Egyház Katekizmusa id. mű 1908.
- 34 Az Egyház társadalmi tanításának alapelvei id. mű 170.
- 35 Beran Ferenc – Lenhardt Vilmos id. mű 191–197. o.
- 36 Arno Anzenbacher id. mű 191–195. o.
- 37 Arno Anzenbacher id. mű 191–195. o.
- 38 Arno Anzenbacher id. mű 191–195. o.
- 39 A Katolikus Egyház Katekizmusa id. mű 1925.
- 40 XXIII. János pápa: Pacem in Terris id. mű 57.
- 41 Virt László id. mű 86–94. o.
- 42 XVI. Benedek pápa: Boldogok a békeszerzők, Újévi üzenet a Béke világnapja alkalmából, 2013. január 1.
- 43 XVI. Benedek pápa id. mű
- 44 II. Vatikáni Zsinat, Gaudium et spes lelkipásztori konstitúció 63.
- 45 II. János Pál pápa: Centesimus annus kezdetű körlevele, 41.
- 46 II. János Pál pápa: Centesimus annus kezdetű körlevele, 48.
- 47 Kindler József: A jóléti válság, szegénység és globalizáció, In.: Beran Ferenc (szerk.): A közjó az Egyház társadalmi tanításában, SZIT, Bp., 2008, 128–140. o.
- 48 Baritz Laura: Lehet-e a Mammonból talentum? In: Beran Ferenc (szerk.): A közjó az Egyház társadalmi tanításában, SZIT, 2008, 141–159. o.
- 49 Arno Anzenbacher id. mű 69–92. o.
- 50 Tuba Iván: A közjó hirdetése és megvalósítása a pluralista társadalomban, Sapientia jegyzetek, Bp., 2011.
- 51 Báger Gusztáv: A közjó nevében, ÁSZ Tanulmányok, Bp., 2013, 2–8.o.
- 52 Medgyesi Márton – Tóth István György: A jövedelmi egyenlőtlenségek hosszú távú meghatározói Magyarországon, in: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): Társadalmi Riport 2012., TÁRKI, Bp., 2012, 19–39. o.
- 53 ETTK, 164
- 54 ETTK, 165